
SIMBOLIZEM KRVI, SPREMENJENA STANJA IN PLODNOST

Marija Mojca Terčelj

125

IZVLEČEK

V pričujočem prispevku skuša avtorica poiskati kompleksnejšo razlago poljedelskega simbolizma Indijancev Soke na podlagi primerjalne analize koncepta človeškega telesa, zlasti krvi in njene magično-terapevtske vloge, doreč plodnosti "treh Devic iz Copoya" in mita o •enski "Vulkanu". Članek se opira na dve različni raziskavi med Sokeji iz Chiapasa, ki ju je avtorica opravila med letoma 1990 in 1997 v vaseh Pantepec in Copoya ter mestu Tuxtla Gutiérrezu.

KLJUČNE BESEDE: etnologija, antropologija, medicina, Mehika, Indijanci, Sokeji, človeško telo, kri, magično zdravljenje, doreč plodnosti

ABSTRACT

The article searches for a more complex explanation of the agricultural symbolism of the Zoque Indians, based on a comparative analysis of the concept of human body, especially of its blood and its magical therapeutic function, the fertility ritual of the "Three Virgins of Copoya" and the myth about the "Volcano" waran. The article is based on two separate researches among the Zoques of Chiapas, which the author carried out in the villages of Pantepec and Copoya, and in the town of Tuxtla Gutiérrez between 1990 and in 1997.

KEY WORDS: ethnology, anthropology, medicine, Mexico, Indians, Zoques, human body, blood, magical healing, fertility rituals

Kri in njena terapevtska vloga

Kri (no'bin) ali "drevesni sok" človeškega telesa ima v anatomiji in medicini Indijancev Soke¹ posebno vlogo. Sokeji jo imenujejo tudi "moč" in jo dojemajo kot fizično in duhovno silo. Kri je sedež duše (vseh trinajstih duš) in osebnega značaja ter vir posameznikovega obnašanja v družbi.

¹ Sokeji so edina nemajevska etnična skupina v Chiapasu. Lingvistično pripadajo družini Mihe-Soke-Popoluka, ki je po najsodobnejših etnolingvističnih in arheoloških dognanjih osnovala kulturo Olmekov in je bila ena prvih poljedelskih civilizacij v Mezoameriki. Zdaj naseljujejo ozemlje severozahodnega Chiapasa, ožino Veracruz in južni del gorske kordiljere v Oaxaci. V zgodovini so bili izpostavljeni, še zlasti Sokeji iz Osrednjega chiapaškega nižavja, precejšnjim ekonomskim, političnim in kulturnim spremembam ob vdoru in zasedbi Chiapov, Aztekov, Špancev in mesticev. Medtem ko so Pantepec, Ocotepec in Tapalapa, odročne vasi v severnem ►

Komumub̄ p̄ot ali človeško telo pomeni v sokejskem jeziku človeka v celoti (Reyes Gómez, 1988: 205), v integriteti vidnega fizičnega telesa in nevidnega duhovnega. Ta integriteta ni preprosta psiho-somatska kompleksnost v zahodnjaškem pomenu besede, temveč je poln prostor, kjer se skladno stikajo naravni, duhovni in družbeni svet. Človeška struktura je neposredno povezana s kozmičnim prostorom. Leva polovica telesa je analogna severu, desna jugu. Deli se v zgornji (glava), osrednji (srce in pljuča) in spodnji del (od abdominalne votline navzdol).²

Srce (tsokoy) – “vlažni paradiznik” ali “rdeči zajec” – je osrednji organ, ki vlada in upravlja. Pojmujejo ga tudi kot majhno veselje (Reyes Gómez, 1988: 291). Iz srca izvirajo vse moči in sile posameznika in se po krvnem obtoku razporedijo po vsem telesu. Sokeji pravijo, da srce “misli, se joče, smehlja” in podobno. Glede na njegovo fizično strukturo pojmujejo srce kot skupek ‘žil’ in ‘krvnih čas’; verjamejo pa tudi, da ga sestavljajo ‘mišice-jame’ ali ‘votle mišice’, kjer ‘gnezdi’ trinajst *ton*, ki jih ima vsak posameznik” (Reyes-Gómez, 1988: 292).³

Kri kot organska substanca s pomočjo kroženja (energija – pot) ne raznaša le hranljivih snovi po telesu (fizična moč – energija – vidno), ampak prenaša tudi miselne in čustvene ukaze (moč – duhovna energija ali *kojama*, nevidno). Človek misli in se obnaša glede na značaj krvi, ki ga ima: “dobra kri”, “slaba kri”, “vroča kri”, “hladna kri”, “žalostna kri” in tako naprej. V krvi so fizične in psihične sposobnosti, značaj in temperament posameznika.

Tisti, ki imajo “močno kri”, so hrabri, oni s “šibko” so plahi. Hrabrost pa ni nujno pozitivna. Podobno kot ugotavlja Villas Rojas (1985: 190) za majevske skupine na Yucatánu, sem tudi sama zaznala, da je najbolj cenjena osebnost med Sokeji iz Chiapasa tista, ki ima ponižen in toleranten značaj: “Dober človek je ponižen”. “Močna kri” ni vedno tudi dobra. Ljudje s tako krvjo so lahko bolj zapleteni, vihravi in nedružabni,

pogorju, zelo počasi spreminjale avtohtono kulturno izročilo, so se morali prebivalci Tuxtla Gutiérreza, Copoye in Berriozabala hitreje prilagajati spremembam naglega razvoja, zlasti po vdoru kapitalizma. Tuxtla Gutiérrez, ki je bila do konca 18. stoletja indijansko vaško naselje, je začela v 19. stoletju rasti v upravno politično središče in v začetku 20. stoletja postala glavno mesto najjužnejše mehiške zvezne države Chiapas. Demografski in urbanizacijski razvoj je povzročil upad indijanskega prebivalstva in njegovo hitro akulturacijo, vendar pa ni popolnoma izbrisal kulturnega izročila. Prav tradicionalna medicinska praksa in obredno življenje poljedelskih Sokejev sta v mestu še vedno živi.

² O tem več v “Medicina in magija med Sokeji v Chiapasu (Mehika)”. Magistrska naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1992 in “Zdravje in bolezen pri Sokejih (Zoque) v Chiapasu”. Etnolog 3 (LIV), Ljubljana 1993 istoimenske avtorice. Predstava o človeškem telesu kot kozmični preslikavi je zelo značilna za vse indijanske etnične skupine Mezoamerike; glej avtorje: Guiteras-Holmes (1961), López-Austin (1984), Villa Rojas (1985), Holland (1989), Reyes-Gómez (1988), etc.

³ Sokeji poznajo trinajst duševnih enot, ki jih imenujejo *kojama*. Te enote niso ekvivalentne krščanski duši, čeprav današnji Sokeji mešajo pojem “duša” in *kojama*. Laureano Reyes Gómez (1988: 246) enači oziroma primerja sokejsko *kojamo* s *tonalli*, duševnim stanjem starih Mehikov. Samostalniška oblika *tonalli* glagola *tona* (“sevati”, “dajati toploto”) ima v jeziku *nahuatl* naslednje pomene: sevanje, sončna toplota, poletje, dan, usoda osebe glede na dan rojstva, duša, duh in usojena stvar ali stvar, ki je lastna določeni osebi. López Austin (1984) v analizi koncepta duševnosti pri starih Mehikih govori o treh najvažnejših enotah duševnosti: *tonalli*, *yolia* in *ihiyotl*. Vse tri enote so razporejene po vsem telesu, s tem da ima *tonalli* sedež v glavi, *yolia* v srcu, *ihiyotl* pa v jetrih.

celo nevarni, a so fizično močnejši in odpornejši na bolezni, zato imajo zdraviteljske sposobnosti.⁴

Tako kot opozicijska para “dobro-slabo” in “močno-šibko” nimata sinonimne vrednosti, jima tudi opozicija “vroče-hladno” ni ekvivalentna. V primeru krvi se prvi binom nanaša zlasti na kulturne, družbene in pridobljene vrednote, drugi na prirojeno in podedovano; prvi na značaj človeka, drugi na temperament in fiziologijo.

Opozicijska pojma “vroče” in “hladno” se kot elementarni kodi sokejske klasifikacijske strukture misli ne nanašata na le termodinamični lastnosti, ampak označujeta veliko kompleksnejše polje, sta univerzalni klasifikacijski in interpretacijski kategoriji. “Vroča” je lahko jed v smislu močne in iritantne hrane, bolezen glede na vzroke in simptome; “vroč” pa je lahko tudi pogled glede na namero in čustva.⁵

127

Videli smo, da je pomembno, kakšno kri ima zdravitelj. Kri pa je ključnega pomena tudi pri terapevtski diagnostiki, saj indicira (kaže na) stanje bolezni. “Branje krvi” (*maka beni'si* ali “la pulseada”) je poleg terapevtovega pogovora s pacientom in terapevtovih sanj ena najosnovnejših metod določanja vzroka, značaja in zdravljenja bolezni. V skladu z osnovnim pojmovanjem zdravje-bolezen⁶ delijo Sokeji bolezni glede na njihov vzrok v “majhne” (te so naravnega vzroka in nenevarne) in “velike” (so nadnaravnega ali družbenega vzroka in so nevarne) ter glede na značaj v “vroče” in “hladne”.

Prvi znak bolezni je “temperaturna” sprememba krvi, ki jo terapevt zazna z dotikom žile. S pritiskom palca na žilo v višini podlakti lahko “odčita” ali “prebere kri”. Pravi, da “se z njo pogovarja”. Kri je lahko “hladna” ali “vroča”, “lena” ali “hitra”, “poskočna”, lahko “preskakuje”, “vre” in podobno.

Kri postane preveč “hladna” zaradi nenadne spremembe klime, diareje, strahu pred vodo in podobno ter obratno, preveč “vroča” zaradi izpostavljenosti visoki temperaturi, fizičnega napora, parazitov, gripe, čustvenega razburjenja, jeze, nadnaravnega strahu pred ognjem, pretiranega razmišljanja, zlih sil, imenovanih “aires”, čaranja in podobno. “Vročne” bolezni so nevarnejše, razen v izjemnih primerih, kot je “mrzel strah” pred vodo.⁷

“Vroča kri”

V nadaljevanju se bomo posvetili analizi specifičnih **bolezni**, ki jih **povzročajo osebe z “vročo krvjo”**. Osebe, ki se rodijo z “vročo krvjo”, so zelo redke. Pojmujejo jih

⁴ “Močna kri” je le eden od pogojev, da si oseba izbere pot terapevta ali je izbrana za terapevtsko delo, zato seveda niso vse osebe s tako krvjo hkrati tudi zdraviteljice.

⁵ “Vročehladno” kot univerzalni klasifikacijski in interpretacijski kategoriji poznajo vse indijanske etnične skupine v Mezoameriki, pa tudi v Južni Ameriki. Ostale fundamentalne univerzalne klasifikacijske kategorije so še: moško-žensko, zgoraj-spodaj, nebo-zemlja, suho-vlažno, ogenj-voda, dan-noč, veliko-majhno. Za primerjavo glej López-Austin, 1983: 58–59.

⁶ Izhajajoč iz pojmovanja integritete človeka je zdravje stanje psiho-fizičnega ravnotežja posameznika, njegovega družbenega okolja in transcendentnega sveta. Če se to ravnotežje poruši, nastanejo bolezni.

⁷ Več glej v “Medicina in magija med Sokeji v Chiapasu (Mehika)”. Magistrska naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1992.

kot silno nevarne, saj se njihova vročina širi na okolico in povzroča hude bolezni, še zlasti pri šibkejših osebah. Velikokrat se ljudje z “vročo krvjo” ne zavedajo svojega posebnega stanja, če pa se, potem so bolezenske posledice škodljivejše, saj na ta način lahko manipulirajo z okolico.

Če oseba z “vročo krvjo” močno in prodorno gleda nekoga, ki ji je všeč, mu povzroči **ojadiuro** ali “**pogled**”. Žrtev začuti utrujenost in hud glavobol. Poviša se ji telesna temperatura in pojavijo se prebavne motnje v obliki diareje ali bruhanja. Somatske spremembe spremljajo emocionalne motnje: nemir, nespečnost, napetost ali pa popolna ravnodušnost. Če je povzročitelj “pogleda” oseba, ki se zaveda svojega početja, so simptomi močnejši in zdravljenje kompleksnejše: zeliščno kuro dopolnjuje obredna terapija.

128

Občasna “vroča” stanja

Poleg permanentnega “vročega” stanja krvi poznajo Sokeji tudi **spremenjena stanja krvi** (občasna “vroča” stanja krvi), ki prav tako povzročajo nevarne bolezni. Ta stanja so: **menstruacija**, **nosečnost**, **porod** in poporodno stanje ter **spolni odnos**.

“Vročina” osebe, ki je v spremenjenem stanju, je **nalezljiva**, kužna. Če se prenese na slabotno starejšo osebo, bolnika ali majhnega otroka, povzroči naslednje simptome: povišanje telesne temperature, utrujenost, glavobol, diarejo in bruhanje. Somatske simptome spremljajo čustvene spremembe: nespečnost, mora, nemir, nervoza ali apatija. To bolezen imenujejo **carga** (“obremenitev”). Pojmujejo jo kot težjo, nevarno bolezen, ki mora biti zaradi svoje nadnaravne etiologije in psihosomatske simptomatike terapevtsko posebej obravnavana. Za zdravljenje poskrbi poseben specialist – terapevt, ki s pomočjo tradicionalnih zeliščnih in obrednih metod kompleksno⁸ zdravi bolnika. Zaradi hudega “vročega” stanja bolnika morajo biti zdravila “hladnega” značaja. Če bolnik ni pravilno negovan, se lahko “**posuši**” (ker mu “**zavre**” **kri**) in umre.

Za “obremenitvijo” ali *carga* zbolijo najpogosteje **majhni otroci** do petega leta starosti. Še zlasti so občutljivi dojenčki v prvih tednih življenja. Zato velja med Sokinjami pravilo, da nosečnice in ženske z menstruacijo⁹ ne smejo obiskati hiše porodnice vsaj dva tedna po njenem porodu. Sokinje prepoved strogo upoštevajo; če pa pride do nenapovedanega obiska in če obiskovalka ne ve, da je pri hiši dojenček, potem ga mati takoj skrije. “Če pride v hišo, kjer je dojenček, nosečnica, ga ‘omami’ in dete se onesvesti; glavica mu pade vznak in nohti mu pomodrijo”. Nekateri Sokeji

⁸ Kompleksno zdravljenje sestavljajo zeliščne kure v obliki kopeli, čajev, masaž in tako imenovanih *limpias*, ki jih dopolnijo z magično obrednim zdravljenjem. Tovrstna zdravljenja potrebujejo dobro znanje tradicionalne sokejske medicine.

⁹ Moja prva informatorka v vasi Pantepec, pri kateri sem živela, v času menstruacije ni hodila na obiske. Ves čas svojega cikla se je “hladila” z naslednjimi zdravilnimi zelišči: listi tobaka (*Nicotiana tabacum*), “hoja de zorro” (*Petiveria alliacea*), in “caracol”. Vse tri rastline imajo “hladen” zdravilni značaj, torej jih uporabljajo za blažitev “vročine”.

imenujejo ta pojav tudi **alfarecía**.¹⁰

Sokinje so prepričane, da materina kri dojenčku ne škoduje, lahko pa **škoduje možu**. Ženina “vročina” mu povzroča glavobol in utrujenost, če pa ima moški rano od kačjega pika, ga ženina “vroča kri” lahko usmrti.

Menstrualne krvi ne pojmujejo le kot “vročo”, ampak tudi kot “**pokvarjeno**”. Če ima mož odnose s svojo ženo, ko je ona v času menstruacije, mu “zgnije” spolni ud ali pa se mu “posuši” in odpade.

Zaščita

Za zaščito pred nevarnostjo “vroče” krvi in preprečitev bolezenskih posledic pozna sokejska skupnost veliko naravnih in magičnih preventivnih ukrepov, tabujev in etičnih norm, ki zaščitijo tako povzročitelje “obremenitve” (tiste, ki obremenijo z “vročo” krvjo) kot morebitne žrtve bolezni (one, ki postanejo obremenjeni z njo). Osebe, ki imajo “vročo” kri (ženske v prvih treh dneh menstruacije, nosečnice, zlasti nekaj dni pred porodom in petnajst dni po njem, ter moški in ženske med in takoj po spolnem odnosu) se morajo obvarovati neposrednega **kontakta z vodo**. Če se ženska med menstruacijo umiva, lahko oslabi, shujša in zboli. Ženske med menstruacijo, nosečnice in porodnice se morajo izogibati neposrednega **stika s slabotnimi**, ker lahko nanje prenesejo svojo “vročino”. Ženske morajo v stanju “vroče” krvi uživati “hladne”, a močne in hranljive obroke. Priporočajo jim hrano, ki je po barvi in konsistenci podobna krvi.

Medtem ko se dve “vroči” stanji, kot sta menstruacija in spolni odnos, izključujeta zaradi “pokvarjenosti” krvi, se nosečnost in spolni odnos ne izključujeta. Spolni odnosi med nosečnostjo niso prepovedani, prepovedani pa so, če eden od partnerjev preboleva hujšo bolezen nadnaravnega značaja, v obdobju družbenih iniciacij (ko eden od partnerjev ali oba sprejemata nalogo “svetniškega varuha”) ter sedem dni pred setvijo koruze in po njej.

Čeprav imajo **spremenjena stanja** pri ženskah (menstruacija, nosečnost, porod in spolni odnos) in moških (spolni odnos) prvotno biološko vlogo in njej relevantno medicinsko razlago, skušamo v pričujoči razpravi razkriti in razložiti njihov **kulturni pomen**, ki se izraža v vrsti družbenih dogovorov, pravil in norm. Zanima nas razlaga bioloških stanj človeškega telesa in psihološke posledice, ki jih ta nosi, zlasti strah. Da bomo našli ključ k razlagi kompleksnega sistema naravnih in magičnih simbolov, medicinskih razlag in izvajanj ter njihovih

¹⁰ Simptomi: nenadno povišanje telesne temperature, mišični krči, obračanje oči navznoter, nekontrolirano premikanje glave, močan jok, onesveščenje in pomodrenje nohtov po klinični medicinski diagnostiki kažejo na vročinske krče (*convulsiones febriles*), obliko otroške epilepsije, ki se pojavlja pri 15% otrok do petega leta starosti. Klinična medicina jo zdravi z antipiretiki, ki znižujejo vročinska stanja, podobno kot zdravilna zelišča, ki jih uporabljajo sokejske babice: kamilica (*Matricaria Chomomilla*), tobak (*Nicotiana tabacum*), *tzitz* ali “hoja de tinta” (*Hapmatorylon campechianum*), česen (*Allium satium*), čebula (*Allium cepal*), “alucema” in rožmarin (*Rosmarinus officinalis*). Z vejami in listi naštetih rastlin babica dojenčka nežno zmasira (*limpia*), v zeliščnem prevrelku pa ga nato še okopa.

družbenih konsekvenc, bomo poiskali pomoč v analizi **sokejskega poljedelskega obreda**, v katerem je prisotna **simbolna razlaga plodnosti**, ki je skupni imenovalac vseh štirih spremenjenih stanj krvi.

Poljedelski obred Sokejev iz Tuxtla Gutiérreza in Copoye ali tzuñi mequé¹¹

Praznovanje treh Marij iz Copoye (Rožnovenske Matere božje, Marije Svečnice in Tereze Olaccheae) je ciklično obredje, ki temelji na predšpanskih obredih plodnosti in ima še zdaj agrarni značaj. Praznovanje se odvija dvakrat na leto, **pred setvijo** in **pred žetvijo**; obakrat z enakimi obredi rodovitnosti.

130

Temelji na ustnem izročilu, po katerem naj bi se tri gospe, Marije Device ali "Lunice" prikazale trem Sokejem iz Copoye (poya=luna) na kraju, ki se imenuje Zanate. Ta kraj leži ob vznožju svete gore Moctumatzá ("Enajst zvezd"). Prišle naj bi iz kraja Huczá (kjer izvira voda) in prosile Indijance, naj jih prenočijo. Ker pa niso želele spati v prostoru, kjer spijo ljudje, so zahtevale, naj jim zgradijo svetišče. Zanate je po ustnem izročilu tudi kraj, kjer naj bi še pred prihodom Špancev velikanski bik s štirimi rogovi oplodil telico. Skotila naj bi številno govedo, ki je v izobilju zadovoljevalo prehrabene potrebe Indijancev.

Sokeji so trem "Lunicam" zgradili svetišče (zdaj cerkev v Copoyi), kjer so trije kipi: kip Rožnovenske Matere božje, Marije Svečnice in Tereze Olaccheae. Dvakrat na leto, štiri dni pred svečnico (2. februar) in dan pred sv. Terezijo (15. oktober) jih v procesiji ponesejo iz vasi Copoya v mesto Tuxtla Gutiérrez (10 km), kjer jih vsak dan sprejme drug gospodar, najprej majordomi in svetniški "varuhi", potem še ostali, ki so vključeni v obredno strukturo, dokler jih ne odnesejo nazaj v Copoyo.¹²

Praznovanje "treh Devic Marij" iz Copoye je zelo kompleksnega značaja. Temelji na družbeno-religiozni instituciji indijanskih bratovščin, ki so v kolonialnem obdobju nadomestile sokejsko predšpansko patrilokalno in patrilinearno ter obredno sorodstvo *cowina*.¹³

Izognili se bomo razlagi družbeno-religiozne institucije obrednega sorodstva. Kar nas v danem kontekstu zanima, so magično-obredni elementi obredja, ki odkrivajo **simbolno vlogo ženske v sokejski družbi**.

Skoraj vsi elementi obredja "treh Marij" označujejo in "vzpodbujajo" rodovitnost, plodnost in izobilje pridelkov. Celotno obredje je simbolna preslikava poljedelskega kroga (navsezadnje se tudi ciklično ponavlja): priprava **somé**¹⁴, obrednega cvetnega okrasja

¹¹ *Mequé* pomeni "obred", *tzuñi* pa "ljudje tega kraja".

¹² O tem podrobneje v "Sokejska kozmologija kot interpretacijski model in kot predmet etnološke (antropološke) razlage". Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1999, str. 112–135.

¹³ *Ibidem.*, str. 86–111.

¹⁴ *Somé* je okrašen obok, ki ga postavijo čez hišni oltar. Naredijo ga tako, da dve navpični debli povežejo z vodoravnim in to okrasijo z zelenjem, s cvetjem in sadjem ter zemeljskimi plodovi. Na sredino oboka privežejo okrogle obredne kruhke in dve figuri (moškega in ženske) iz slanega testa.

jôyo naqué in **jôyo sok toc**¹⁵, priprava hrane v izobilju in podobno. Hrana in pijača, ki ju pri tem uživajo, je “od Devičk” in je nihče ne sme zavriniti. Vse, kar se na praznovanju dogaja, je povezano s plodnostjo, prisotne so celo erotične opazke.

Eden od osrednjih dogodkov obredja je ženski ples **llomo etzé**. Plešejo ga v obratni smeri urinega kazalca, stopicljaje po ritmu bobnov okoli **obrednega vrtička**, ki ga krasijo koruzni storži, čebula, peteršilj, paprika in podobno. V trenutku, ko nastopi trinajsti *son* (plesno glasbo sestavlja 13 različnih ritmov), začnejo plesalke in drugi prisotni grabiti po poljščinah. To imenujejo “kraja pridelka” in pomeni izobilje tiste poljščine, ki si jo vsak posameznik utegne ukrasti. Ukradene poljščine so sredstvo poljedelske napovedi in so relikvija, ki služi v hudi uri. Ob večjih vremenskih nevšečnostih jih vržejo v ogenj.

Medtem ko cvetno okrasje izdelujejo lahko le moški (ki nimajo “vroče krvi”), so plesalke okoli obrednega vrtička izključno ženske. Moški in ženske so enakovredno vključeni v obredje “treh devic”. Službo svetniških “varuhov” morajo prevzeti v paru. Pri organizaciji praznovanja sodelujejo vsi, vendar pa so obredno sejanje, vzgoja poljščin in priprava hrane ženska dela. Ti obredno magični elementi kažejo na univerzalno vlogo ženske v plodnosti.

Poleg obredja “treh devic” poznajo Sokeji tudi druge obrede za rodovitnost, ki si sledijo skozi leto. Omenimo dva: **obred setve** (Devica brezmadežnega spočetja, 8. december) in **tizate**, imenovan tudi “ples hriba” ali “ples bele zemlje” (na telovo). Obreda potekata ob krščanskih praznikih, vendar imata predšpanski izvor.

Za obred setve postavijo v vrtu majordoma (čuvaja) Device brezmadežnega spočetja iz Tuxtle Gutiérreza in Copoye hišico iz suhih koruznih stebel in listov. Vanjo dajo votlo deblo, napolnjeno z zemljo. V prvi polovici debela je zemlja z ravninskega območja, v drugi z višinskih predelov. Ženske, ki v rokah nosijo košarice s koruznimi semeni, vstopijo v hišico; moški čakajo na strehi. Ob spremljavi bobnov in piščali začnejo ženske sejati, moški pa jih medtem s strehe polivajo z vodo. Vode mora biti veliko. Za božič prerokujejo iz mladih stebelc, kakšna in kolikšna bo letina: če so stebelca visoka, bo letina slaba, koruza bo hitro rasla, a malo rodila; če so stebelca nizka in gosta, bo letina dobra.

Osem dni po telovem (corpus cristi) plešejo moški iz Tuxtle Gutiérreza “ples bele zemlje”. Plesalci se zberejo ob treh zjutraj. Preoblečejo se v mestice (oblečejo hlače in suknjič) in se po obrazu namažejo z belo ilovico, pomešano z vodo in mastjo. Potem gredo na ulice in ob spremljavi glasbenikov plešejo od hiše do hiše (samo hiše, kjer prebivajo Sokeji). Vsak plesalec ima na ramenih divjo žival (živo ali nagačeno):

¹⁵ *Jôyo naqué* ali “sešito” cvetje omenja že Sahagún v “Historia General de las Cosas de Nueva España”. V Stari Mehiki so z njim krasili podobe Tlaloca in Tezcatlipoca. Cvetno okrasje je bilo namenjeno izključno bogovom, “ljudje so lahko vonjali le njegove robove” (1989: 280). Sokeji tudi zdaj z njim krasijo le podobe pomembnejših svetnikov in Devic. Izdejujejo ga posvečeni mojstri, samo moški, ki imajo posebne zaobljube. Eden od pogojev cvetnega mojstra je, da nima “vroče krvi”.

“Sešito cvetje” naredijo tako, da med zvite zelene liste mangovca vtaknejo bele, rumene ali rdeče cvetove *flor de mayo*, ovijejo z belim *palenque* in vijoličnimi listi *tzit*. Vse skupaj sešijejo v krog, da se v sredini pojavijo podobe sonca, lune, zvezd, orla, dvoglavega orla, petelina, keliha, jame in podobno. *Jôyo sok toc* ni šivano cvetje, ampak “sestavljeno” in manjše.

pasavca, krokodila, gozdno podgano in podobno. Ko vstopijo v hišo, jih mora sprejeti gospodinja, ki nosi v naročju lutko ženskega spola. Ko gostje popijejo žganjico, se začne “ponujanje”: vsak ponuja svojo žival lutki in vpraša gospodinj: “Se bo pasavec (krokodil, podgana) poročil s to deklico?”

Vrnimo se k pojmu “vroče krvi”, ki – kakor smo videli – ni termodinamična kategorija, ampak simbolna kategorija, ki označuje kulturni koncept specifičnega naravnega stanja; v danem primeru **plodnosti**. Menstruacija, oploditev, nosečnost in porod so **štiri stopnje (stadiji) plodnega kroga**, štirje elementi iste strukture, v kateri je moški prisoten enkrat, ženska štirikrat. Zaradi eminentne funkcije plodnosti je **ženska simbol rodovitnosti par excellence**. Pri Sokejih vsaka ženska pooseblja boginjo plodnosti, ki jo pod različnimi imeni in poosebitvami (glede na stopnjo poljedelskega kroga) poznajo vse mezoameriške kulture.

132

Iz simbolizma obredja “treh Devic” ali “Lunic” je razvidno, da so krščanske Device Marije (Marija Svečnica, Rožnovenska Mati božja in sv. Terezija) nadomestile ali substituirale prvotno sokejsko žensko božanstvo plodnosti.¹⁶ Obredi, ki se ponavljajo ob različnih datumih in poimenovanjih katoliških Devic, kažejo na podobno obredno prakso ob različnih poimenovanjih enovite predšpanske ženske božanske entitete.

Na podlagi primerjalne analize pisanih zgodovinskih virov in zdajšnjega religioznega sinkretizma dokazuje mehiška etno-zgodovinarica Dolores Aramoni (1992: 310–362), da različna poimenovanja in poosebitve mezoameriških ženskih božanstev kažejo na **eno telurično božanstvo**, ki spreminja zunanje podobe glede na menjavo letnih časov: “Krožno obredno ponavljanje, posvečeno ‘Materi Zemlji in bogovom’ po mojem mnenju ne priča o različnih boginjah, ampak o enem božanstvu z različnimi poimenovanji, ki predstavljajo različne letne čase in obdobja letnega poljedelskega kroga, kar je razvidno iz dejstva, da je starost ženskih žrtev v obredju kazala življenjska obdobja od mladosti do pozne zrelosti – analogno letnemu času” (Aramoni, 1992: 320).

S pomočjo primerjave opisov boginj starih Mehikov in Majev in njihovega obredja z ustnim izročilom in obrednim življenjem zdajšnjih Sokejev je Aramonijevi uspelo sestaviti različne poosebitve sokejske boginje stvarnice **Jantepusi llame**, prekrite z Devicami iz Copoye.

Hipoteza o različnih poosebitvah istega teluričnega principa najde potrditev tako v krožnem letnem ponavljanju istih obredov kot v ustnem izročilu o **Piowa-chiu’e**, mitološki ženski, ki se **zjutraj** pojavlja kot **deklica**, **opoldne** kot **mladenka** in **zvečer** kot **starka**. Piowa-chiu’e pooseblja telurični ženski princip kreacije in destrukcije. Ta princip je “vroč” in ljudem nevaren, čeprav omogoča nastanek in obstoj življenja; povzroča pa tudi njegov konec.

Ustno izročilo Sokejev o ženski, ki privlači, a s svojo vročino tudi ožge, o “ženski-

¹⁶ O tem, kako so španski misijonarji načrtno vpeljevali krščanska praznovanja v nadomestilo predkrščanskih, glej več v: “Sokejska kozmologija kot interpretacijski model in kot predmet etnološke (antropološke) razlage”. Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1999, str. 119–140.

vulkanu”, je prisotno med vsemi gorskimi Sokeji, zlasti v okolici vulkana Chichonal.¹⁷

Če se povrnemo na tri Device iz Copoye: različna poimenovanja in posebitve istega božanstva nam pomagajo pojasniti koncept iste strukture z različnimi stanji “vroče krvi” kot identifikacijskimi **kategorijami pojma plodnosti**.

Božanstvo /svetnik/	življenjsko obdobje	plodnost
Marija Svečnica	mlada ženska	menstruacija
Rožnovenska M. božja	zrela ženska	nosečnost
božič	mati-otrok	porod
telovo	moški	oploditev

Kozmologije mezoameriških Indijancev poznajo **ambivalenten značaj boginje stvarnice**, telurične matere zemlje, ki življenje da in ga tudi vzame. V nekaterih primerih nastopa kot “zemeljska pošast”. Maji z Yucatana pojmujejo “Luno” kot zaščitnico žensk, nosečnosti in poroda, pa tudi jezer in podvodnih voda, ki povzročajo hude bolezni (Aramoni, 1992: 329).

Piowa'chiu'e je privlačna in zapeljiva ženska, ki išče ženine, da jih popelje na vulkansko goro. Tam jih usmrti njena “vročina”. Sokeji iz Tecpatana pravijo, da je žena gospodarja gore in vulkan sam. Je ženska, ki ožge. Moškimi škoduje tudi s svojo “vagina dentata”. Ona je princip erupcije, začetka in konca življenja.

Splošno pojmovanje stvarstva, ki ga poznajo vse etnične skupine Mezoamerike, temelji na klasifikacijski strukturi nasprotnih kategorij: moški-ženska, močno-šibko, vročina-mraz, suho-vlažno, dan-noč, sonce-luna in podobno. V njej je mezoameriška misel oblikovala paradigmatične in sintagmatične modele. Po analogiji je pojem ženske povezan z naslednjimi kategorijami: “šibko”, “hladno”, “vlažno”, “voda”, “luna”, “noč” in podobno. Medtem ko so te kategorije lahko primerljive in identične, so si nasprotno kategorije lahko le dopolnjujoče.

Po dialektiki dualizma ženski princip ne more biti enak moškemu, lahko ga le dopolnjuje. Po primerjavi in enačenju ženskega principa s šibkostjo **nobena ženska ne more biti močnejša od moškega, razen v obdobju posebnih spremenjenih stanj**, ko je ravno obratno. Sokeji menijo, da je **ženska** v svojih **stanjih plodnosti** bolj “vroča” kot moški in zato **močnejša. Fiziološka dominacija** ženske v plodnem obdobju ji daje **legitimno dominantnost** tudi na **kulturnem** (družbenem in simbolnem) nivoju, seveda z občasnim značajem in določenimi omejitvami. V poljedelski družbi Sokejev, kjer sta rodovitnost zemlje in plodnost ženske osnovni pogoj za preživetje skupnosti, je moški veliko manj povezan s temeljnim zemeljskim principom in je prav zato razvil svojo dominantnost na družbenem nivoju, kjer si je z vrsto normativnih predpisov zaščitil prostor svoje moči.

¹⁷ Zadnji izbruh Chichonala je bil leta 1982, ko je pod lavo izginilo več sokejskih naselij. Sokeji iz Tecpatana so mi pripovedovali, da se je nekaj dni pred izbruhom vulkana ljudem prikazovala Piowa-chiu'e z zeleno vejico v rokah in vabila moške na goro.

LITERATURA

- ARAMONI CALDERON, Dolores, 1992: *Los refugios de lo sagrado. Religiosidad, conflicto y resistencia entre los zoques de Chiapas*. México: Consejo Nacional para la Cultura y las Artes.
- GUITERAS HOLMES, Calixta, 1961: *Perils of the Soul. The World View of a Tzotzil Indians*. New York: Free Press.
- HOLLAND, William R., 1989: *Medicina Maya en los Altos de Chiapas. Un estudio del cambio sociocultural*. México: Consejo Nacional para la Cultura y las Artes.
- LOPEZ AUSTIN, Alfredo, 1983: "La polémica de la dicotomía frío-calor". V: Xavier Lozoya y Carlos Zolla eds., *La Medicina Invisible. Introducción al estudio de la medicina tradicional de México*. México, D.F.
- LOPEZ AUSTIN, Alfredo, 1984: *Cuerpo Humano e Ideología. Las concepciones de los antiguos nahuas*. México: Instituto de Investigaciones Antropológicas, UNAM: Serie Antropológica 39, 2 vols.
- REYES GOMEZ, Laureano, 1988: "Introducción a la medicina zoque, una aproximación Etno-lingüística", V: *Estudios recientes en el área zoque*. San Cristóbal de las Casas: Centro de Estudios Indígenas de la UNACH.
- 134 SAHAGUN, Fr. Bernardino de, 1988: *Historia General de las Cosas de Nueva España*. México: Editorial Porrúa, S.A. (Izvirnik: 1569–1582).
- TERČELJ, Marija Mojca, 1992: *Medicina in magija med Sokeji v Chiapasu (Mehika)*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- TERČELJ, Marija Mojca, 1999: *Sokejska kozmologija kot interpretacijski model in kot predmet etnološke (antropološke) razlage*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
-

BESEDA O AVTORICI

Marija Mojca Terčelj, dr., etnologinja in filozofinja, od leta 1996 kustodinja za stike Slovencev z neevropskimi kulturami v Slovenskem etnografskem muzeju. Med letoma 1988 in 1994 je v presledkih raziskovala kozmologijo, medicino in obredja rodovitnosti med Indijanci Zoque v Mehiki. Je avtorica razstav Baragova zbirka predmetov iz Severne Amerike in Iz dežele sončnega sijaja in mesečevih senc, Beblerjeva indonezijska zbirka. Naslov njene doktorske disertacije je *Sokejska kozmologija kot interpretacijski model in kot predmet etnološke (antropološke) razlage*. Objavila je knjigo *Občina Sevnica* (1989) in številne članke doma in v tujini.

ABOUT THE AUTHOR

Marija Mojca Terčelj, Ph. D., is an ethnologist and philosopher, from 1996 curator for non-European Cultures and Relations between the Slovene and Foreign Cultures. Between 1988 and 1997 she researched with intervals the cosmology, medicine, and fertility rituals of the Zoque Indians in Mexico. Author of the exhibitions "The Baraga Collection of Objects from North America" and "From the Land of Shining Sun and Moon Shadows" of the Bebler Indonesian Collection. Her doctoral thesis was entitled "*The Zoque cosmology as an interpretation model and as the subject of ethnological (anthropological) explanation*". She has published a book on the municipality of Sevnica, *Občina Sevnica* (1989), and numerous articles in Slovenia and abroad.

SUMMARY

THE SYMBOLISM OF BLOOD, ALTERED STATES AND FERTILITY

Blood (*no'bin*) or the "tree liquid" of the human body has a special role in the anatomy and medicine of the Zoque Indians. The Zoques also call it "power" and perceive it as a physical and spiritual force. *Komumubô pôt* or the human body means man as a whole, the whole of the visible physical and invisible spiritual body. This whole is a fully occupied space, in which the natural, spiritual and social planes meet in harmony. Man

thinks and behaves according to the nature of his blood, which may be “good blood”, “bad blood”, “hot blood”, “cold blood”, “sad blood”, etc. An individual’s blood contains his physical and psychic potentials, character, and temperament. People with “strong blood” may be more complex, vehement, asocial, and even dangerous, but, on the other hand, they are physically stronger and have a stronger resistance to diseases and therefore have healing capacities. Blood is of crucial significance in therapeutic diagnostics since it indicates the state of the disease. Blood can be “cold” or “hot”, “lazy” or “fast”, “lively”, it may “jump about”, “boil”, etc.

“Hot blood” has a special symbolic meaning. People with “hot blood” are dangerous because they spread heat and cause diseases. Besides a permanently “hot” state of the blood, the Zoques also distinguish “altered states of the blood” (temporary “hot” states of the blood), which may also cause serious diseases. Such states are: menstruation, pregnancy, delivery and post delivery period as well as sexual intercourse. The “heat” of a person who is in an altered state, is contagious, infectious. If transmitted to an infirm elder person, a patient or a little child, it causes the following symptoms: increased body temperature, tiredness, headache, diarrhoea and vomiting. These somatic changes are accompanied by emotional changes.

135

Zoque community uses a multitude of natural and magical preventive measures, taboos and ethical norms for protection against the danger of “hot” blood and as a prevention of the effects of diseases. The protection applies to those causing the “burden” (those who burden with “hot” blood) as well as the possible victims of a disease (those who become burdened with it). Women during their menstruation periods, pregnant women and women in labour must avoid direct contact with the infirm people because they may transmit their “heat” to them.

While altered states in women (menstruation, pregnancy, giving birth and sexual intercourse) and in men (sexual intercourse) have a primary biological function, and although there is a relevant medical explanation for them, the article searches an explanation of their cultural meaning, which is expressed in a series of social agreements, rules and norms. What we are interested in is above all an explanation of the biological states of the human body and the psychological consequences this explanation carries.

In order to explain the complex system of natural and magical symbols, medical explanations and practices as well as their social consequences, we refer to an analysis of the Zoque agricultural ritual, which contains a symbolic explanation of fertility – the common denominator of all four altered states of the blood.

The worship of the Three Virgins of Copoya (Our Lady of the Rosary, Our Lady of the Purification, and St. Teresa Olacchea) is a cyclic ritual, based on pre-colonial fertility rituals that have preserved its agricultural nature. The celebrations are conducted twice a year, before sowing and before the harvest; and they both include the same fertility rituals on both occasions. These rituals have a complex nature and are based on the social and religious institution of the Indian confraternities, which in the colonial period replaced the pre-colonial patrilineal, patrilineal and ritual *cowina* kinship communities.

Almost all the elements of the ritual of the “three Virgins” refer to and “stimulate” fertility and abundant crops. The entire ritual is a symbolic copy of the agricultural cycle (after all, it is repeated cyclically): the preparation of *some*, of ritual flower ornaments *jôyo naqué* and *jôyo sok toc*, the preparation of food in abundance and the like. Food

and drinks that are consumed during the ritual are from the “Virgins” and nobody can refuse them. Everything that takes place during the celebrations is connected with fertility and erotic comments are common. One of the ritual’s central events is the women’s dance *llomo etzé*. It is performed by tripping on the spot to the rhythm of the drums and in that manner dancing anti-clockwise around the ritual garden which is embellished with corn cobs, onions, parsley, peppers and the like.

While the flower ornaments are exclusively made by men (who do not have “hot blood”), the dancers around the ritual garden are exclusively women. Men and women are equally included in the ritual of the “Three Virgins”. The job of the custodians of the saints must be taken on in pairs. The organisation of the celebrations is the responsibility of all members, but the ritual sowing, growing of field crops, and the preparation of food are women’s jobs.

136 These ritual magical elements refer to the universal role of women in fertility.

Menstruation, fertilisation, pregnancy and giving birth are the four stages of fertility, four elements of the same structure, in which the male is present only once, and the female four times. Owing to the eminent function of fertility the woman is the symbol of fertility *par excellence*. With the Zoques every woman personifies the goddess of fertility, known by different names and personifications (dependent on the stage of the agricultural cycle) in all Meso-American cultures. Based on a comparative analysis of written historical sources and contemporary religious syncretism the Mexican ethno-historian Dolores Aramoni advances the thesis that the different names and personifications of Meso-American female deities refer to one telluric deity, which changes its appearance in accordance with the changing seasons. Comparing the descriptions of the goddesses of the ancient Mexica and Maya and their rituals with the oral traditions and ritual life of present-day Zoques, Mrs Aramoni discovered different personifications of the Zoque goddess of the Creation Jantepusi llame, masked by the Virgins of Copoya.

This thesis is confirmed by the oral tradition about Piowa-chiu’e, a mythological woman, who in the morning appears as a little girl, at noon as a young woman, and in the evening as an old woman. Piowa-chiu’e personifies the telluric female principle of creation and destruction. This principle is “hot” and dangerous to people: it enables the origin and existence of life, but also causes its end.

The cosmology of the Meso-American Indians is characterised by the ambivalent character of the goddess creator – the telluric Mother Earth.

By comparing and identifying the female principle with weakness, no woman can be stronger than a man, except during a period of a special altered states, when things are vice versa. The Zoques hold that in her states of fertility a woman is “hotter” than a man and therefore stronger. The physiological domination of the woman in the fertile period also confers to her a legitimate dominance on the cultural (social and symbolic) level, albeit of a temporary nature and with certain limitations. In the agricultural society of the Zoques, in which the fertility of the earth and that of the women are the basic conditions for the survival of the community, the male is much less connected with the basic earthly principle and has therefore developed his dominance on the social level, where a number of normative rules protect his domain of power.